

Şeyhülislamlığa Ait İki Numaralı Telhis Defteri Ve Müderris Atamaları*

Hüseyin Yıldırım** • İlhami Yurdakul***

ÖZET

Bu çalışma 19. Yy telhis defterleri üzerinden Osmanlı medrese sistemini incelemekte olup yoğun olarak yapılan atamalar doğrultusunda ilgili döneme ait teşkilat çerçevesini içermektedir. Telhisler kısaca Sadrazam veya daha alt makamlardan padişaha iznini, görüşünü veya emrini almak için yazılan ve konunun özetini içeren yazılardır.

Şeyhülislamlık defterleri içerisinde yer alan aynı zamanda çalışmanın konusunu oluşturan telhis defterleri, Bâb-ı Meşihat'tan Bâb-ı Âliye yazılmış olan telhisleri içermekte olup dört adet defterden oluşmaktadır. İlki 1871/1872 (1288) yılına ait olan bu defterler 1922/1923 (1341) yılına kadar kayıtları içermektedir. Araştırmamıza konu edilen iki numaralı telhis defteri 3 Safer 1309 (1891) tarihinde başlayıp 19 Muharrem 1317 (1899) bitmektedir.

Telhisler incelendiğinde ilmiye sınıfında yer alan kadıasker, müftü, müderris, vâiz, dersiam, kadı, nâib gibi görevlilerin tayin yerleri, terfî, rütbe atlamaları, görev sürelerinin uzatılmasıyla ilgili kayıtlar bulunmuştur. Bu kayıtlara göre 19.

* Bu bildiri, Hüseyin Yıldırım tarafından Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan *Şeyhülislamlığa Ait İki Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi* (vr. 1-96) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ezgisemiz16@gmail.com,

*** Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

yüzyıl Osmanlı medrese teşkilatı kuruluşundan itibaren bazı ıslahatlar geçirmiş olup ibtidâ-i dâhil ile başlayıp darü'l-hadis-i süleymâniye müderrisleri ile en yüksek derecesine ulaşan müderrislik dereceleri zaman içinde değişime uğramıştır. Bu değişimi defterler üzerinden göstermeye gayret ettiğimiz çalışmamızda sonuç olarak müderrislik derecelerinin bazı kaynaklarda 8 ila 12 derece arasında sunulduğunu fakat 19. yüzyılda ilmiye teşkilatı içerisinde yer alan telhis defterlerinde bu derecelerin toplamının 12 derece olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müderris, telhis, medrese, mûsıla-i süleymâniye

ABSTRACT

This study examines the Ottoman madrasa system through 19th-century telhis registers, encompassing the organizational framework of the period, reflecting the intensive appointments made. Telhis are simply letters written by the Grand Vizier or lower-ranking officials to the sultan seeking permission, opinion, or order, and providing a summary of the matter.

The telhis registers, which are part of the Şeyhülislam registers and constitute the subject of this study, contain telhis from the Sublime Porte to the Sublime Porte and consist of four registers. The first of these registers dates from 1871/1872 (1288) and includes records up to 1922/1923 (1341). Telhis register number two, the subject of our study, begins on 3 Safer 1309 (1891) and ends on 19 Muharram 1317 (1899).

An examination of the telhis records revealed records regarding the appointment, promotion, promotion, and term extension of officials within the ilmiye class, such as the judge, mufti, mudarris, preacher, lecturer, judge, and naib. According to these records, the 19th-century Ottoman madrasa organization underwent several reforms since its establishment. The ranks of the mudarris, which began with the ibtidâ-i dahil (internal institution) and reached their highest level with the darü'l-hadis-i süleymaniye mudarris, underwent changes over time. Our study, which attempted to demonstrate this change through the registers, concluded that while some sources present mudarris degrees as 8 to 12 degrees, the total of these degrees in the 19th-century telhis registers within the ilmiye organization was 12 degrees.

Keywords: Mudarris, telhis, madrasa, musıla-i süleymaniye

1. Şeyhülislamlık'ta Telhis Yazım Prosedürü ve Telhis Defterleri

Telhis, bir şeyi özetlemek, hülasa etmek, uzun bir yazıyı kısaltmak anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısından

sonra padişah ile sadrazamın arasında doğrudan iletişim kurarak yapılan işlemlerin zorlaşması ile yazılı iletişime geçilmiştir. Bu meyanda Sadrazam tarafından arz edilmesi ve padişah tarafından da onaylanması gereken birtakım işlerin yazılı hale gelmesi ile bazı işlemlerin daha hızlı yapılabilmesi adına Telhis yani konuyu özetleyerek padişaha arz etmek kaçınılmaz oldu. Günlük olayları, resmi temsilcilerden gelen raporları, halkın dileklerini ve ihtiyaçlarını, ulufe dağıtımları, müderris, kadı, müftü atamaları vb. hükümdarın onayının alınması gereken konuları sadrazam, genellikle Telhis adı verilen sunumlarda padişaha arz etmek için özetliyordu. Padişah ise cevabını Telhis kağıdının üzerine yazdığı kısa bir buyruk ile yani hatt-ı hümayûn ile sadrazama bildiriyordu.

XVI. yüzyılda ve XVII. yüzyılın büyük bir bölümünde Telhisleri sadrazamın sözlü tâlimatıyla iki memur kaleme alıyordu: Osmanlı Kanunları'na ilişkin ya da daha karmaşık konuları reisülküttâb, daha az önem taşıyan işleri ise sadrazamların kendi kâtipleri sayılan tezkireciler yazıyordu. Telhis kelimesi, sadrazamların raporları dışında en başta Arz Odası'nda rapor vermeye yetkili devlet adamlarının (yeniçeri ağası, baş defterdar, kazasker, müftü) sunumları için de kullanılmaya başlanmış ve bunun neticesinde XVIII. yüzyılda artık pek çok sayıda mektup ve belge türüne Telhis denilmiştir.¹

Bu bağlamda şeyhülislamlara verilen arzuhallerle, gelen ve giden dosyalar üzerinde gerekli incelemeler ve yapılması gerekenler yapılır, işlemleri biten dosyaları Telhisci Bâbîâli'ye götürürdü. Bâbîâli'den mabeyne sunulmak üzere hazırlanan arzları da Bâbîâli'de görevli Telhisi ağalar götürürdü. Telhisçinin Bâb-ı Fetvâ'ya dair dosyalarını Sadarete götürmesine karşın, Şeyhülislam kapıçukadarı Bâbîâli'de işlemleri biten dosyaları Fetvahâne'ye getirirdi.²

Şeyhülisamlığa ait olan Telhisler, atama işlemlerinin sonuçlandırılması için yapılan yazışmaların neticesini oluşturmaktadır. Şeyhülislam tarafından mevleviyet kadınlıkları ve yüksek dereceli müderrislerin tayiniyle ilgili olarak rutin bir şekilde tekrarlanmakta olan tayin prosedürü üç kademeli bir işlemle gerçekleştiriliyordu. Bir tayinin gerçekleşmesi için önce Şeyhülisamlık'tan arz tezkiresi (tezkire-i ma'rûza) yazılıyor, padişaha arz

1 P. Fodor, "Telhis", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 40, s. 400-404.

2 İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlimiye Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)*, İstanbul 2017, s. 71.

edilen tezkire üzerine Mabeyn'den tayin hakkında iradeyi mübelliğ tezkire kaleme alınıyor ve son işlem olarak da Meşihat'ın Telhisi hazırlanıyordu.³

Şeyhülislamlık defterleri içerisinde yer alan aynı zamanda çalışmanın konusunu oluşturan Telhis defterleri, Bâb-ı Meşihat'tan Bâb-ı Âliye yazılmış olan Telhisleri içermekte olup dört adet defterden oluşmaktadır. İlki 1871/1872 (1288) yılına ait olan bu defterler 1922/1923 (1341) yılına kadar kayıtları içermektedir. Telhis diğer Osmanlı belgeleri gibi temcîd/tahmîd ile (invocatio) başlar. Bu, kâğıdın yukarı orta bölümüne yazılır ve genellikle tek kelimeden oluşur: Hüve (O, Allah). İlk defterde defterlerin neden tutulduğunu bildiren bir açıklama yapılmamıştır. Birinci Defterin 1b varlığında "hüve" ve "yâ fettâh" ibareleri bulunmaktadır.⁴ Defterdeki Telhisler sırası ile yazılmıştır, her Şeyhülislâm döneminde yeni numaralandırmalar yapılmıştır.

İki Numaralı Telhis Defteri dış kapağı yeşil renkte olup vr.1a'da Arapça "güzel he" harfi ile başlamaktadır. Bu harf "Hû/Allah" kelimesinin kısaltması olarak kullanılmaktadır.⁵ Üç Numaralı Telhis Defteri ön cilt kapağında ve baş tarafında kopmuş olan sayfaları vardır ve 112 numaralı Telhis ile dördüncü sayfadan başlamaktadır. Defterde yer alan ilk Telhis tarihi 25 Şubat 1916 (20 Rebiülahir 1334) tarihli dir.⁶ Dört numaralı Telhis Defteri 9 Mayıs 1916 (6 Recep 1334) tarihinden başlayıp 14 Ekim 1922 (22 Safer 1341) tarihinde son bulmaktadır.⁷

Bu telhis defterlerinden ilki ve üçüncüsü Rengin Avunc, *Şeyhülislamlığa Ait 1 Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.1-82)*, 2021; Mustafa Anıl Leylek, *Şeyhülislamlığa Ait 1 Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.83-170)*, 2021; Gamze Güven, *Şeyhülislamlığa Ait Üç Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.1-82)*, 2021; İbrahim Koç, *Şeyhülislamlığa Ait Üç Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.96-192)*, 2022 adıyla Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlandı. Bu telhis defterlerinin ikincisi ise Hüseyin Yıldırım tarafından

3 Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşihat) Arşivi Defterleri, *Din-Hayat*, (2015), sayı 24, s. 101.

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri (İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 7, vr. 1b.

5 BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 1a.

6 BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 9.

7 BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 10.

Şeyhülislamlığa Ait İki Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (vr.2-92) adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmaktadır.

Bu defter Şeyhülislamlık Arşivi'nin ilk tasnifi sırasında telhis defterlerine genel ve özel numara verilmiştir. Dolayısıyla bu tasnif sırasında üzerinde çalıştığımız telhis defterinin özel numarası 2, genel numarası ise 8 olarak kaydedilmiştir. Bir numaralı telhis defterinin genel numarası 7, üç numaralı telhis defterinin genel numarası 9 ve dört numaralı telhis defterinin genel numarası 10 olarak kaydedilmiştir⁸. İstanbul Müftülüğü Arşivi'nin Cumhurbaşkanlığı Arşivine devrinden sonra ise bu defterler genel sıra numarası esas alınarak İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri (İSTM.MHŞ.DEF1.d.), şeklinde kaydedilmiştir⁹. Bu yüzden iki numaralı telhis defterinin bu arşivdeki defter numarası 8 olarak görülmektedir.

2. İki Numaralı Telhis Defteri'ne Göre Ataması Yapılan Müderrisler ve Müderrislik Dereceleri

İki numaralı Telhis defteri, yeşil renk 2 kapak arası ciltli bir defter olup Şeyhülislam Mehmed Cemâleddin Efendi'nin meşihatı zamanında yapılan müderris, kadı, vâiz, müftü, kadıasker gibi ilmiye ricâlinde görev alan kişilerin atamalarını içermektedir. Bu telhis defterinde 492 adet Telhis bulunmakta olup 3 Safer 1309 (8 Eylül 1891) tarihinde başlayıp 26 Zilhicce 1319 (5 Nisan 1902) tarihinde bitmektedir. Telhis defterinin üzerinde çalıştığımız kısmı ise 3 Safer 1309 (8 Eylül 1891) tarihi ile 19 Muharrem 1317 (30 Mayıs 1899) tarihleri arasındadır. Bu tarih aralığında ise 283 adet Telhis bulunmaktadır.

Telhis defteri başlangıç itibari vr.1a'da görüldüğü üzere Arapça "güzel he" harfi ile başlamaktadır. Anlam olarak Hû O, Allah anlamındadır. Varak 2a'da bir başlık ile başlamakta ardından Telhislere geçilmektedir. Başlık şu şekildedir; "*Şeyhü'l-islâm Müftiyü'l-enâm devletlû semâhetlû Mehmed Cemâleddin Efendî Hazretlerinin zamân-ı meşihât-i 'ulyalarında Bâb-ı 'Âli'ye tastîr buyrulan telhîs-i 'âlilerin kuyûdudur*".¹⁰ Bu başlıkta da ifade edildiği gibi Şeyhülislam Mehmed Cemaledin Efendi'nin şeyhülislamlığı sırasında Babıali'ye gönderilen telhis kayıtlarını içermektedir.

8 Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defterleri*, İstanbul 2006, s. 27-32.

9 <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri (İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 2a.

Şeyhülislamlık yer alan telhis defterlerine göre İstanbul'da bulunan medreseler aşağıda liste halinde sıralandığı üzere aşağıdan yukarıya doğru on iki dereceliydi. İlk halkası olan İbtidâ-i Haric Medreseleri'nde müderrisliğe başlayan bir müderris on ikinci atama sonunda Dârü'l-Hadis-i Süleymâniye Medreseleri müderrisliğine atanmak suretiyle müderrislik payesinin zirvesine ulaşırdı. Bu medreselerin silsile tertibi aşağıdan yukarıya doğru aşağıdaki şekildeydi.

1.	İbtidâ-i Haric Medreseleri
2.	Hareket-i Hâric Medreseleri
3.	İbtidâ-i Dâhil Medreseleri
4.	Hareket-i Dâhil Medreseleri
5.	Mûsıla-i Sahn Medreseleri
6.	Sahn Medreseleri
7.	İbtidâ-i Altmışlı Medreseleri
8.	Hareket-i Altmışlı Medreseleri
9.	Mûsıla-i Süleymâniye Medreseleri
10.	Hâmise-i Süleymâniye Medreseleri
11.	Süleymâniye Medreseleri
12.	Dârü'l-Hadis-i Süleymâniye Medreseleri

“Osmanlı medreselerinde dereceleri göstermek üzere birbirinden ayrı gibi görünen, aslında birbiriyle bağlantılı olan üç ayrı usulün kullanıldığı bilinmektedir. Bunlar Hâşiye-i Tecrîd, Hâşiye-i Miftâh, Hâşiye-i Telvîh medreseleri şeklinde kitap adlarına; yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı şeklinde müderrise ödenen günlük ücretlere ve nihayet hâriç, dâhil, Sahn, altmışlı, Süleymaniye, dârülhadis şeklinde medreselerin statüsüne göre yapılmış derecelendirmelerdir. Kelâmla ilgili *Hâşiyetü't-Tecrîd* adlı kitabın okutulduğu Tecrid medreselerinde müderrise günlük 20-25 akçe arasında ücret ayrılmıştı. Bu medreselere bundan dolayı yirmili de deniyordu. Belâgata dair *Miftâhu'l-'ulûm*'un okutulduğu Miftah medreseleri 30-35 akçelikti. Kırklı medreseler bunların bir üst kısmını oluşturuyordu. Bunun üzerinde hâriç ellili medreseler vardı ve müderrise ayrılan tahsisat 50 akçeydi. Hâriç elliliyi dâhil ellili denilenler izliyordu. XVI. yüzyıldan sonra devlet erkânının yaptırdığı medreselerin statüsü dâhil kategorisindeydi. Sahn-ı Semân medreseleri de 50 akçe ücretli müderrislere veriliyordu. Ayasofya Medresesi altmış akçelik olup buna altmışlı deniyordu. XVI. yüzyılda Süleymaniye

medreseleriyle bu tasnif sistemi değişip genişledi. XVIII. yüzyıldan itibaren giderek iki hâriç, iki dâhil, iki Sahn, iki altmışlı, üç Süleymaniye ve bir dârülhadis olmak üzere ibtidâ-i hâric, hareket-i hâric; ibtidâ-i dâhil, hareket-i dâhil; mûsile-i Sahn, Sahn-ı Semân; ibtidâ-i altmışlı, hareket-i altmışlı; mûsile-i Süleymâniyye, hâmise-i Süleymâniyye, Süleymaniye, dârülhadis-i Süleymaniyye dereceleri oluştu. Bu sistem Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etti"¹¹.

Osmanlı Devleti'nin Medrese teşkilatı içerisinde ilk basamak olan İbtidâ-i Hâric Medreseleri müderrislerin ilk görev yerleri olarak tanınmaktadır. Bir medrese talebesi öğrenimini bitirip müderrislik ve kadılık görevi alabilmek için belirli bir süre beklemeleri ve bu süre içerisinde stajyer müderrislik veya kadılık yapabilmelerine imkan sağlayan sisteme tabi olurdu. Bu sistem mülazemet olarak adlandırılırdı. Mülazemet Defterleri'ne ismi yazılan Müderris adayı Ruus İmtihanını geçtikten sonra medrese derecelerinin ilki olan ibtidâ-i hâric medresesinde müderris olurdu.¹²

2.1. İbtidâ-i Hâric ve Hareket-i Hâric ile İbtidâ-i Dâhil ve Hareket-i Dâhil Medreseleri

İki numaralı telhis defterinde İstanbul Medreseleri'nin ilk halkası olan ibtidâ-i hâric seçtiğimiz bu üç kayıttan anlaşıldığı üzere Edirne'de Kırklı medrese statüsünde bulunan Halidiye Medresesi, Gülşeniye Medresesi ve Rüstem Efendi Medresesi müderrisleri terfi ettiklerinde İstanbul müderrisliklerinin ilki olan İbtidâ-i Hâric Medreseleri müderrisliğine terfi ederdi. Nitekim 17 Ekim 1891 (13 Rebiü'l-evvel 1309) tarihinde Edirne'de bulunan Halidiye Medresesi'ndeki görevinden ayrılmış olan ve Gümülcine'de ilmi faaliyetlerde bulunan Ahmed Efendi, Edirne'de bulunan Gülşeniye Medresesi müderrisliğinden ayrılmış olan ve Kozan Sancağı müftüsü olan Baki Halil Efendi ile Edirne'de bulunan Rüstem Efendi Medresesi müderrisliğinden ayrılan ve eski Kozan müftüsü olan Halil Efendi'ye İstanbul müderrisliklerinin ilk halkası olan ibtidâ-i hâric ruusu verildi¹³.

İstanbul medreselerinin ilk derecesini oluşturan ibtidâ-i hâric medresesi derecesinden terfi edenler ise hareket-i hâric medreselerinden birine

11 Mehmet İpşirli, "Medrese- Osmanlı Medreseleri", *DİA*, cilt, s. 327-333.

12 Recep Ahışalı, "Ruus", *DİA*, cilt 35, s. 272-273.

13 "mühale olan sâlise-i cedide-i Hâliidiye der-Edirne Medresesi Kırk Medresesi'nden münfasıl Gümülcine'de neşr-i 'ulûm ile meşgûl Ahmed Efendi dâ'ilerine bâ-ibtidâ-i hâric". BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8 vr. 3a.

atanmak suretiyle yeni bir terfi alırdı. Öyle ki 29 Mart 1897 (25 Şevval 1314) tarihinde İbtidâ-i hâric derecesinde bulunan Nasûh Efendîzâde Ömer Hayrî Efendi, Ayaşlı Mustafa Tevfik Efendîzâde Mustafa Refik Efendi ve Oflu Mahmûd Kâmil Efendîzâde Mehmed Âli Efendi hareket-i hâric müderrisliği tevcih edildi¹⁴. Bu iki hariç medrese derecesinden sonra terfi eden müderrisler iki adet olan dahil medreselerine terfi ederdi.

Osmanlı medrese sisteminde ikinci kademeyi oluşturan dâhil medreselerinden ilkinde müderrislik yapanların derecesine İbtidâ-i dâhil medreseleri denirdi. Şöyle ki 6 Aralık 1891 (4 Cemâziye'l-evvel 1309) tarihinde müderrislerin silsile tertibi üzere atama ve terfileri yapılırken hareket hâric derecesinde bulunan Konevîzâde Râşid Efendî Hafidi es-Seyyid Mehmed Muhyiddin Efendî, İstanbûlî Mehmed Emin Efendîzâde Süleymân Hilmi Efendî ve Gümüşhâneli Ömer Efendîzâde Mustafa Rüşdi Efendîzâde es-Seyyid Mehmed Emin Efendî de ibtidâ-i dâhil müderrisliğine terfi etti¹⁵.

Bu ikinci kademe medreselerinin ilk halkası olan ibtidâ-i dâhil müderrisliğinden terfi alanlar dâhil medreselerinin ikinci halkası olan İbtidâ-i hâric medreseleri terfi ederdi. Nitekim 29 Mart 1897 (25 Şevval 1314) tarihinde müderrislerin silsile yürütülerek terfileri yapılırken ibtidâ-i dâhil derecesinde bulunan Bağdadî Mehmed Emîn Efendi, Tırnovalı Ali Os-mân Efendi ve Süleymân Efendi de hareket-i dâhil derecesinde müderrisliğe terfi ettiler¹⁶.

İki numaralı telhis defterinden seçtiğimiz bu örneklerden anlaşıldığı üzere medrese ve müderrislik derecelerinin ilk halkası olan İbtidâ-i Hâric ve Hareket-i Hâric ile İbtidâ-i Dâhil ve Hareket-i Dâhil adıyla bilinen bu dört terfi almayı başaran müderrisler sahn medreselerine atanmayı beklerdi.

2.2 Mûsıla-i Sahn ve Sahn Medreseleri

Fatih Külliyesindeki medreseler Semâniye ve Tetimme olmak üzere ikiye ayrılırdı. Semâniye veya Sahn-ı Semâniye, külliyenin 2 tarafında bulunan toplan 8 adet medreseyi tanımlamakta kullanılır ve burada eğitim gören

14 “münhale olan Cedide-i Es'adiye Medresesi İbtidâ-i hâric ile dersiye-i Nasuhizade müderrisi Hâce Nasûh Efendîzâde Ömer Hayrî Efendi dâ'ilerine bâ-hareket-i hâric”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 74a.

15 “yeri hareket hâric cedide-i Fethullah Efendi Medresesi Müderrisi Konevizâde Râşid Efendî Hafidi es-Seyyid Mehmed Muhyiddin Efendi dâ'ilerine bâ-ibtidâ-i dâhil”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 4b.

16 “yeri ibtidâ-i dâhil ile dersiye-i Fazliye müderrisi Hassa-i Ordu-yı Hümâyûn Sınıf-ı Piyâde On Beşinci Alayı Müftisi Bağdadî Mehmed Emîn Efendi dâ'ilerine bâ-hareket-i dâhil”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 72b-73a.

talebelere dânişmend denirdi. Tetimme ise Sahn Medreseleri olarak anılan 8 adet medreseye talebe yetiştirmek için kurulan hazırlık medreseleri olarak bilinen adıyla Mûsıla-i Sahn yani Sahn'a ulaştırılan anlamına gelen orta dereceli medreselerdir burada eğitim gören talebelere ise softa denirdi¹⁷.

Aşağıdan yukarıya doğru medrese silsilesinin Hâric ve Dâhil denen ilk iki kademesi ve bu kademe içindeki İbtidâ-i Hâric ve Hareket-i Hâric ile İbtidâ-i Dâhil ve Hareket-i Dâhil adındaki dört terfiden sonra Fatih medreseleri müderrisi olma aşamasına gelinirdi. Fatih Medreseleri müderrisi olmanın yolu da bu ilk dört dereceden sonra Tetimme veya Mûsıla-i Sahn denilen medrese derecesini almakla mümkün olurdu. Nitekim 6 Aralık 1891 (4 Cemâziye'l-evvel 1309) tarihinde silsile halinde boş kadrolara müderrisi ataması ve terfiler yapılırken hareket-i dâhil müderrisliği derecesinde bulunan Karahisâr-ı Sâhibli Ebu Bekir Efendi, Şamlı Mehmed Üveysi Efendi ve Trabzonî Ahmed Rüşdi Efend de Mûsıla-i Sahn müderrisliği ruusu alarak sahn müderrisliğinin ilk halkasına nail oldular¹⁸.

Sahn müderrisliğine ulaşma vasıtası ilk halkası olan Mûsıla-i Sahn derecesinden sonra gerçek anlamda Sahn müderrisliği anlamına gelen sahn derecesine ulaşıldı. 29 Mart 1897 (25 Şevval 1314) tarihinde müderrislerin silsile yürütölmek suretiyle tayin ve terfilerinin yapıldığı sırada Mûsıla-ı Sahn derecesinde bulunan Ankaravî Ali Rızâ Efendi, İbrâhîm Zühdi Efendi ve Prizrinli Zeybelabidîn Efendi de Sahn müderrisi derecesini aldı¹⁹.

Böylece müderrisler ikişer terfi gerektiren hariç ve dahil müderrisliklerinden sonra sahn seviyesinde de iki terfiden sonra Altmışlı müderrisliği derecesine ulaşırdı.

İbtidâ-i Altmışlı ve Hareket-i Altmışlı Medreseleri

Fatih medreseleri olarak bilinen Sahn medreseleri ile Kanuni medreseleri olarak bilinen Süleymaniye medreselerinin arasında Altmışlı medreseleri bulunurdu. 6 Aralık 1891 (4 Cemâziye'l-evvel sene 1309) tarihinde medreselere silsile usulüyle müderrisi atamaları yapılırken Sahn Müderrislerinden Şerif Abdülmuttalib Efendi Hafidi Şerif Ca'fer Efendi, Florinalı

17 Fahri Unan, "Sahn-ı Semân", *DİA*, cilt 35, s. 352-354.

18 "yeri hareket-i dâhil ile sâniye-i Defterdâr 'Abdüsselâm Efendi Medresesi Müderrisi Topcu İhtiyat Alâ-yı Müftisi Karahisâr-ı Sâhibli Ebu Bekir Efendi dâ'ilerine bâ-Mûsıla-i Sahn". BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 4b.

19 "yeri Mûsıla-ı Sahn ile Üçbaş Medresesi müderrisi Ankaravî Ali Rızâ Efendi dâ'ilerine bâ-Sahn". BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 73a.

Yahya Tevfik Efendi ve Kastamonulu Ali Rıza Efendi de İbtidâ-i Altmışlı müderrisliği derecesine yükseltildi²⁰.

Altmışlı medreselerin İbtidâ-i Altmışlı'dan sonraki ikinci derecesi ise Hareket-i Altmışlı idi. Öyle ki 29 Mart 1897 (25 Şevval 1314) tarihinde müderrislerin silsile yürütülmek suretiyle tayin ve terfilerinin yapıldığı sırada ibtidâ-i altmışlı derecesindeki müderrislerden Hasan Fehmî Efendi hafidi Osmân Nûrî Efendi, Lüleburgazlı Mehmed Eşref Efendi ve Ahıskavî Hâce Hüseyin Efendizâde Hâfız İbrâhîm Edhem Efendi de Hareket-i Altmışlı müderrisliği ruusu aldı²¹.

Böylece müderrislik kariyer yolculuğuna çıkmış biri ikişer derece alarak hariç, dahil, sahn ve altmışlı medrese müderrisliğini tamamlayarak kadılık sistemindeki üst düzey mevleviyet kadılıkları gibi üst düzey kadılık demek olan “kibar-ı müderrisin” halkasına nail olurdu.

Mûsıla-i Süleymâniye ve Hâmise-i Süleymâniye Medreseleri

Fatih'in Sahn medreseleri ulaştırın ve bu mederesenin ilk halkası olan Musula-ı Sahn'a mukabil Kanuni'nin Suleymaniye medreselerine ulaştırın medrese derecesi de Musıla-ı Süleymaniye idi. Bu kadılık sistemindeki “kibar-ı müderrisin” halkasına giriş ve ilk kademesiydi. Nitekim 17 Ekim 1891 (13 Rebiü'l-evvel 1309) tarihinde müderrislerin silsilesi yürütülürken Hareket Altmışlı müderrisliği derecesinde ve Edirne'de bulunan Nureddin Uşşâki Medresesi müderrisi ve eski Merzifon naibi Hâcî Ahmed Efendizâde Abdi Efendî, Bursa'da bulunan Enverî Efend Medresesi Müderrisi ve Dâvûd Paşa Mahkeme-i Şer'iyyesi Baş Kâtibi Hâcî Ali Rıza Efendi, Bursa'da bulunan Abdülhak Efendi Medresesi Müderrisi Eginli Emîr Fakirullah Efendizâde Mehmed Refik Efendi de Mûsıla-i Süleymâniye müderrisliği derecesine ulaştı²².

Hâmise-i Süleymâniye derecesinin kibâr-ı müderrisîn denilen üst düzey müderrisliklerin ikincisi halkasıdır ve 18. yüzyılın ilk yarısında ihdâs edildiği belirtilmektedir²³. Nitekim 6 Aralık 1891 (4 Cemâziye'l-evvel

20 “yeri Sahn Müderrislerinden Şerif'Abdülmuttalib Efendi Hafidi Şerif Ca'fer Efendi dâ'ilerine bâ-ibtidâ-i altmışlı”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 4b.

21 “yeri ibtidâ-i altmışlı ile dersiye-i Abdullah paşa müderrisi Hasan Fehmî Efendi hafidi Osmân Nûrî Efendi dâ'ilerine bâ-hareket-i altmışlı”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 73a-73b.

22 “Münhale olan Nureddin 'Uşşâki der-Edirne Medresesi hareket altmışlı ile Râbî'a-i Kâşif Efendî der-Edirne Medresesi Müderrisi Merzifon nâ'ibi sâbık Hâcî Ahmed Efendizâde 'Abdi Efendi dâ'ilerine bâ-Mûsıla-i Süleymâniye”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 2b.

23 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 43

1309) tarihinde silsile halinde boş kadrolara müderris ataması ve terfiler yapılırken Mûsile-i Süleymâniye derecesinde bulunan Piyâle Paşa Medresesi Müderrisi Müftizâde Emin Efendi Hafîdi Mehmed Tevfik Efendi, Gevher Han Sultân Medresesi müderrisi Tekfurdağlı Mehmed Tâhir Efendi ve Nûh Efendi Medresesi müderrisi Dağıstanî İsa Fevzî Efendi de Hâmise-i Süleymâniye müderrisliği derecesine nail oldu²⁴.

Böylece müderrislik kariyerine başlayan bir müderris hariç, dahil, sahn, altmışlı ve Süleymaniye medreselerinin ilk iki kademesine ulaşır ve üst düzey müderrislik demek olan kibar-ı müderris zümresine de nail olurdu. Bu aşamadan sonra artık müderrislik kariyerinin zirvesine hazırlanmak ve zamanını beklemek gerekirdi.

Süleymâniye ve Dârü'l-Hadîs-i Süleymâniye Medreseleri

Müderrislik kariyerinin en üst seviyesi olan ve kibar-ı müderrisin denilen bu aşamaya ulaşan bir müderris kibâr-ı müderrisîn denilen müderrisliklerin ilk iki halkası olan Mûsıla-i Süleymâniye ve Hâmise-i Süleymâniye müderrisliğinden sonra üçüncü ve dördüncü dereceye nail olabilirdi. Öyle ki 6 Aralık 1891 (4 Cemâziye'l-evvel 1309) üst düzey müderrislerin silsile usulüyle terfilere geçirilirken Hâmise-i Süleymâniye derecesinde bulunan Muammer Kâsım Medresesi Müderrisi Alâiyeli Ali Rıza Efendizâde Süleymaniye müderrisliğine, Süleymâniye müderrislerinden Kırşehirli Hacı Abdullah Hilmi Efendi'ye de Dârü'l-hadis Süleymâniye Medresesi müderrisliği tevcih olundu²⁵. Böylece müderrislik kariyerinin zirvesine ulaşıldı.

İlmiye sınıftan müderrislik ve kadılık meslekleri ayrı ayrı birer kariyer yolu olmakla birlikte belli bir usul ve dereceye gerek birbirlerine geçişlilik de olurdu. Nitekim Darü'l-Hadîs Müderrisliği Süleymâniye medreselerinin kuruluşu ile ihdâs edilmiş en yüksek müderrislik derecesidir. Burada müderris olanlar arzu ettikleri takdirde mahreç mevleviyetleri denilen Kudüs, Halep, Eyüp, Selânik, Tırhala, Yenişehir, Galata, İzmir, Sofya, Trabzon ve Girid Kadıklardan birisine tayin olurdu²⁶.

24 “mühale olan Mihrimâh Sultan der Üsküdâr Medresesi Mûsile-i Süleymâniye ile Piyâle Paşa Medresesi Müderrisi Müftizâde Emin Efendi Hafîdi Mehmed Tevfik Efendi dâ'ilerine bâ-Hâmise-i Süleymâniye”. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 4b; BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 72b.

25 “Mühale olan Dârü'l-hadis Süleymâniye Medresesi Süleymâniye Müderrislerinden Kırşehirli el-Hâc ‘Abdullah Hilmi Efendi dâ'ilerine dârü'l-hâdis-i Süleymâniye yeri Hâmise-i Süleymâniye ile Mu’ammer Kâsım Medresesi Müderrisi ‘Alâiyeli ‘Ali Rıza Efendizâde dâ'ilerine bâ-Süleymaniye”; Mühale olan Dârü'l-hadis Süleymâniye Medresesi Süleymâniye Müderrislerinden Kırşehirli el-Hâc ‘Abdullah Hilmi Efendi dâ'ilerine dârü'l-hadis-i Süleymâniye. BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8, vr. 4b.

26 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 43.

Sonuç

Süleymaniye Medreselerinin kuruluşundan sonra 12 derece olan medreseler 19. yüzyılın sonlarına kadar isimleri değişse de 12 derece olarak kalmışlardır. İki numaralı Telhis defterinde 12 dereceye dair örnekleri vermek suretiyle işin pratiğini de görme imkânı bulduk. Böylece telhis defterleri üzerinden atama pratiği bakımından medrese dereceleri ve silsile usulüyle terfi usulü daha somut bir şekilde izah edilmiş oldu.

Kaynakça

- AHISHALI, Recep, "Ruûs", *DİA*, cilt 35, s. 272-273.
- AYUNC, Rengin, *Şeyhülislamlığa Ait 1 Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.1-82)*, 2021.
- AYDIN, Bilgin, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defterleri*, İstanbul 2006, s. 27-32.
- AYDIN, Bilgin, İlhami Yurdakul, *Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşihat) Arşivi Defterleri, Din-Hayat*, (2015), sayı 24, s. 101.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri (İSTM. MHŞ.DEF1.d.), nr. 7.
- BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 10.
- BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 8.
- BOA, İSTM.MHŞ.DEF1.d.), nr. 9.
- FODOR, P., "Telhîs", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 40, s. 400-404.
- GÜVEN, Gamze, *Şeyhülislamlığa Ait Üç Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.1-82)*, 2021.
- <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Medrese- Osmanlı Medreseleri", *DİA*, cilt, s. 327-333.
- KOÇ, İbrahim, *Şeyhülislamlığa Ait Üç Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.96-192)*, 2022.
- Mustafa Anıl Leylek, *Şeyhülislamlığa Ait 1 Numaralı Telhis Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Vr.83-170)*, 2021.
- UNAN, Fahri, "Sahn-ı Semân", *DİA*, cilt 35, s. 352-354.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, s. 43
- YURDAKUL, İlhami, *Osmanlı İlmîye Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)*, İstanbul 2017, s. 17.